

BERSZÁN ISTVÁN

Hegység, amely emberi nevet visel

Mi olyan lenyűgöző abban, ha egy hegyormot Pop Ivannak hívnak? Bodor Ádám, aki nemcsak a valóságos nevek, hanem a valóságos történetek megírásától is makacsul tartózkodik, nem bírt ellenállni annak, hogy ezt a *Sinistra körzet*-ben leggyakrabban emlegetett hegygerincet igazi nevén nevezze, és annak sem, hogy a regény történeteinek színhelye – „fikció ide vagy oda”¹ – nagyjából ez a táj legyen. Ráadásul az elbeszélésben mindvégig Pop Ivan képezi a tájékozódási pontot: északon van, mint a sarkcsillag, s nemcsak az országút, a falu és a környék tájegységei vannak mindannyiszor hozzá viszonyítva, hanem a vadludak röpte is hirtelen ebbe az irányba fordul. Ez a vízválasztó, itt húzódik az ország-határ, erre vonulnak a felhők.

Csábító vállalkozás lenne leírni a *Pop Ivan körzet* álmokból szőtt térpoétikáját, hiszen a tudomány és a költészet kapcsolatára alapozott bachelard-i tájékozódás a teret belakó félig éber tudat képzeletét igyekszik feltérképezni.² Legalább ennyire hasznos támpontokat kínál Foucault heterotópia-vizsgálata is, mely a megvalósult utópia „eltérő terei”-ről – a krízis, a deviancia, a kizárás és az illúzió nem-helyeiről – úgy beszél, mintha csak Sinistra körzetre gondolna: „helyek, melyek külsőek minden helyhez képest, mégis tökéletesen lokalizálhatók”.³ A Bodor Ádámról szóló esszék és tanulmányok gyűjteményes kötetének⁴ borítóján pedig ezt a szerkesztői-kiadói ajánlást olvassuk: „A látszat ellenére egy térképet tart kezében az érdeklődő. Egy térképet a kortárs magyar irodalom kétségkívül egyik legnagyobb írójának, Bodor Ádámnak sűrűn benőtt útvesztőjéhez.” Csakhogy a határozott kijelentések után egy legalább annyira elbizonytalanító/elbizonytalanodó, mint amennyire frappáns fordulattal így folytatódik az útbaigazítás: „De vigyázat! Az útjelzések bizony csalhatnak! Hiába válogattuk össze a kartográfusok nemes csapatát Balassa Pétertől Margócsy Istvánon és Szirák Péteren át Angyalosi Gergelyig, hiába gyűltek össze ifjú térképészek, hogy felülvizsgálják a mesterek munkáit, hozzáadva a saját perspektívájukat: az útnak ne-

¹ Vö. BODOR ÁDÁM: *A börtön szaga. Válaszok Balla Zsófia kérdéseire*. Bp., Magvető, 2001. Oldalszám?

² GASTON BACHELARD: *La poétique de l'espace*. Presses Universitaires de France, 1958. (Angol fordításban: *The Poetics of Space*. Trans. by Maria Jolas. New York, Orion Press, 1964.)

³ MICHEL FOUCAULT: *Eltérő terek*. (Ford. Sutyák Tibor) In: MICHEL FOUCAULT. *Nyelv a végtelenhez*. Debrecen, Latin Betűk, 2000, 149.

⁴ (Szerk.) Scheibner Tamás, *Vaderna Gábor: Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról*. Bp., L'Harmattan, 2005.

kivágni így is nagy kihívás. Csak kalandvagyóknak javasolhatjuk, akik megfelelő kétkezővel fogadják az útmutatásokat – annyit előre elárulhatunk, hogy számos rafinált csapda várja majd őket...”

Hegyi barangolóként hajlok rá, hogy az útmutatásból a térképek iránti gyanakvást fogadjam el, ugyanakkor az is érdekel, hogy mi a baj a *tér* grafikai vagy poétikai, egyszerűen szimbolikus képeivel. Mert az nyilvánvaló, hogy még akkor is hiányzik belőlük valami, ha segítségükkel tökéletesen lokalizálhatók a feltérképezett terület kitüntetett pontjai.

AZ ERDÉSZ ÉS VENDÉGEI

Bodor egy korai novellájában⁵ eltévedt vadász érkezik az erdészlakhoz, ahol egyszerre fogadja kutyaharapás és szíves vendéglátás. Azt hitte, hogy a bolyongás után végre megbízható útbaigazítást kap, és gyorsan rendbe jön minden, de ettől kezdve még annyira sem sikerül boldogulnia, mint korábban. Igaz, nem lőtt semmit, de legalább őt sem bántották a vadak. Most egy háziállat csúnyán megharapja a lábát. Az erdész a pórul járt vendég segítségére siet, ápolja a sebet, átengedi neki a saját fekhelyét (ő maga a kényelmetlen gerendapadlón alszik), de közben mégsem azt teszi soha, „amit kellene”, hanem folyton az ellenkezőjét. Emberi szolidaritásból illene megbüntetnie a veszélyes sebet okozó állatot, már csak azért is, hogy ilyen baleset ne forduljon elő újra, de ő ezt nem is igen érti, illetve határozott felszólításra sem látja be. Mindenesetre jó lenne legalább megkötnie a vendéget továbbra is veszélyeztető házőrzőt, de ő erre sem hajlandó. Egyáltalán nem lenne jogosult, hogy elvegye a vadász fegyverét, de minden erre hivatkozó tiltakozás dacára mégis azt teszi. Másnap reggel sem a kezébe adja vissza, amikor a vendég a kínált reggelit elhárítva újra a puskáját kéri, hanem arra az ösvény melletti fára akasztja, amelyről előző nap leemelte.

Ha a kritikai térképek útmutatása szerint tájékozódunk, melyek szerint Bodor történetei talányosak, tele vannak útvesztővel, a szereplők folyton elbeszélnek egymás mellett és cselekvésükben gyakran a legelemibb logikai előreláthatóság is kudarcot vall, akkor kevésbé fogunk csodálkozni, hogy olykor a szakavatott kartográfusok is zavarba jönnek. De hogyha azon a csapáson vágunk neki az olvasásnak, amelyre Bodor írásgyakorlatának figyelemgesztusai irányítanak, s kitartóan igyekszünk azok *mozgástérében* maradni, a történés belső ritmusa egyre töretlenebbé válik, mígnem pontosan tudjuk követni minden moccanását. A dolog nem szuperolvasói képességeken múlik, hanem inkább azon, hogy mennyire vagyunk hajlandók jártasságot szerezni egy olyan mozgástérben, amelyben kevésbé, esetleg egyáltalán nem vagyunk jártasak.

⁵ BODOR ÁDÁM: Az erdész és vendége. In: UÓ.: *Vissza a fülesbagolyhoz. Válogatott elbeszélések.* Bp., Magvető, 2003, (3. kiad.) 28–33.

Ha egy városban élő kezdő vadász a vadonba indul, nem csoda hogy könnyen bajba kerül. És hogyha segít is neki valaki, aki nála jártasabb, továbbra is tanulnia kell tájékozódni. Nemcsak az égtájak szerint, hogy ha a Magura felé indul, akkor oda is érkeznek, hanem a *barátkozásban* is egy havason élő kutyával vagy a gazdájával. Megtanulhat finom rezdüléseket észrevenni. Ahogy a fák fölé emelkedő füstöt magával kapja „a patak légvonata”. Mikor a nap lemegy és csak a felhők világítanak, a patak mellett kékebb lesz a levegő. Kiderülhet, hogy a nyílt sebre jó a méz, és vastagon kell rácsorgatni. A tűz mellett ülőnek célszerű a krumplit saját lábfejére hámozni, mert mikor tele lesz, egyetlen mozdulattal lehet a tűzbe rúgni a rakományt. Ha egy erdész, aki időszakosan a havason lakik, szandált visel este a ház közelében, ez nem jelenti azt, hogy az is könnyedén öltözhetsz, aki városi lakásából indul vadászni a havasra, netán először. És nemcsak az számít, hogy milyen vastag egy vadász szvettere, hanem az is, hogy milyen színű. Nem véletlen, hogy piros szvetterrel és alóla kilátszó kék inggel nem szoktak vadászni. Azt is lehet tudni, hogy a színtelen folyadék egy üvegben víz-e vagy pálinka, még mielőtt a kinyitott üveget megszagolnánk vagy megízlelnénk a tartalmát: elég kicsit meglötytyinteni. Amikor pedig zsendelyt készít az ember, baltával csak hasábokra szabja a lefűrészelt rönkdarabokat, a zsendelyt magát szélesebb pengével hasítják. Egy efféle jószágot az eresz alól kell levenni, merthogy célszerű ott tartani. És akkor még nem beszéltünk arról, hogy a kutya hívására szánt ikerszó – „kusz-kusz” – hallatán az állat miért nem mozdult. És miért ette meg mégis az ellenségétől kapott kenyérdarabot. Igaz, hogy nem volt egészen gyanútlan, hiszen csak lassan, a hasán csúszva közelített az ételhez, s előbb gondosan megszagolta a falatot. Vajon miért csak most figyelte az erdész őket, abbahagyva néhány pillanatig a zsendelyhasítást? Kit féltett, amikor másnap reggel az ösvény mellé akasztotta a puskát a fatörzsre, és miért éppen a lába közé fogta a kutya fejét, míg az ösvényen távolodó vendég után nézett? S egyáltalán, csakugyan szélszélyből nem szokta megkötni lakótársát a havason?

A történet végén azt mondja az erdész: „Ha marad még pár napig, lehet, megbarátkozunk.”⁶ Mert vendégének gyakorlottságot kellene szereznie mindezekben, és még sok egyébben is ahhoz, hogy a havason és a havasiakkal jobban boldoguljon. Nem elég a közös hely, a *közelség* közös mozgásteret kíván. Ennek hiánya választja el a háziakat és a vendéget. Voltaképpen nem a mozgástér maga hiányzik, hanem az egyik fél jártassága ebben a mozgástérben. Ha nincsenek közös ritmusok, melyekre a közös helyen levők többé-kevésbé egyaránt ráhangolódtak, akkor nem sok esélye van a barátkozásnak. Elvileg bármelyik fél közeledhet a másik mozgásteréhez, mégis *meg van az ideje* annak, hogy mikor kire kerül a sor. A havasi kutya valószínűleg ugyanolyan elveszett lenne egy lakóne-

⁶ *I. m.*, 33.

gyedi tömbház valahányadik emeletén, miként az újdonsült vadász a térképektől sok mindenben különböző rengetegben.

Az elbeszélő viszont nagyon pontosan követi a havasi mozgástérben eltévedő idegen és a neki segíteni próbáló erdész történetét; sem szándékolt töredékességgel, sem ravasz útvesztőkkel nem próbálja gáncsolni az olvasót. Sőt, akár az erdész, mindent megtesz azért, hogy eligazodhassunk, és miként amaz, ő is nagyon érti a módját. Csak hát nincs könnyű dolga a mozgástérbe tévedt kritikusokkal. Ők ugyanis folyamatosan szövegterekben, politikai régiókban vagy filozófiai rendszerekben szerzett – egyébként tiszteletre méltó – jártasságuk szerint akarnak tájékozódni, annak az elbeszélőnek a gyakorlatában, akivel elmulasztottak megbarátkozni. Valójában ebből ered a kritika sokat emlegetett zavarára, ellentmondásossága, legfőképpen pedig szűnni nem akaró, reménytelen próbálkozása, hogy Bodor Ádámot a nyelvi megelőzöttséget abszolutizáló posztmodern közelében, a politikai szatíra társadalombírálataként vagy egzisztenciális parabolaként olvassa. A baj az, hogy ezek közül egyik sem a látni vélt *Magura*. Lehet vitatkozni azon, hogy mi hol van, de hogy *mi hol vagyunk*, az nem a vita kimenetelén, hanem azon múlik, hogy gyakorlati lépteinkkel, olvasás-gesztusainkkal merre vettük az irányt.

Sokat beszél a kritika Bodor szereplőinek állatiasságáról, illetve vegetálásáról. „Bodor úgy mozgatja különös világának különös embereit, hogy a felülbírálás, a szembeszállás, a változtatás bármiféle lehetőségét is megvonja tőlük – nagyszabású *természetet* alkot, melyhez csak *természetes* közönnyel és belenyugvással lehet viszonyulni. Ezért nincs a szereplőknek belső, lelki vagy gondolati működésük: a leírások arra szorítkoznak, amit a szereplők tesznek, illetve tényleges belülről vezérelt cselekvési lehetőség híján, ami megtörténik velük.”⁷ Márton László szerint „az, hogy a személyiség legcsekélyebb csírájával vagy törmelékével sem találkozunk a műben [a *Sinistra körzetben*], nemcsak egysíkúvá teszi a lapjaiban felbukkanó mintegy negyven figurát, hanem időnként zavaróan össze is mossa őket”.⁸ Nem tudom, hogy érvényesnek tartaná-e ezt a leírást a vadonban krumplin, hagymán és puliszkán tengődő erdészre is, akinek ráadásul még „bábelien mulatságos, és rémületes neve”⁹ sincs, de az nyilvánvaló, hogy rendkívül kifinomult tájékozódásánál fogva – ebben a mozgástérben – a tisztás lakója messzemenő fölényben van a társadalmi hierarchiában fölötte álló városi vadászhoz képest. És ha *Sinistra körzet* „rovarszerű”¹⁰ figuráihoz kerülünk vendégségbe, ők is egytől egyig igencsak eleven, legtöbbször kifejezetten agilis lények, hi-

⁷ MARGÓCSY ISTVÁN: A veszélyeztetett világ (Vissza a fülesbagolyhoz). In: (Szerk.) Scheibner-Vaderna: *i. m.*, 21. Kiem. az eredetiben.

⁸ MÁRTON LÁSZLÓ: Az elátkozott peremvidék (*Sinistra körzet*). In: (Szerk.) Scheibner-Vaderna: *i. m.*, 85–86.

⁹ *I. m.*, 86.

¹⁰ *Uo.*

szen gesztusaik teszik ki a *barátkozás* során velünk is történő regényfejezetek izgalmas történéseinek tekintélyes részét. Nemcsak Géza Hutira olyan leleményes, hogy a gerendák résein egy vascsövön keresztül tölti egyenesen a nyugalmazott (berekesztett) erdőkerülők bögréibe és torkába a mérgezett rumot, hanem az áldozatok között is akad olyan, aki megízlelve a „komisz, rossz ízű” rumot, a rendkívüli hideget használja ki, hogy elégtételt vegyen: kicsit meglöki a csövet, s ennyi elég Géza Hutira csonttá fagyott fülének. És az éhes menyét is eléggé ügyes ahhoz, hogy az értékes falatot ne hagyja kárba veszni.

Vajon miért érdeklődik Bodor írásgyakorlata a tettek, gesztusok, illetve a szereplőkkel megtörténtek iránt a „*lelki* vagy *gondolati* működések” helyett? Ha ez a hatalom által megbénított, nevükkel együtt identitásuktól is megfosztott rabszolgák¹¹ képtelen létét lenne hivatott megmutatni, akkor valóban egyhangú lenne csak a *Sinistrában* negyven ilyen figurával megismerkednünk. De nemcsak mindegyikük, hanem egyenként is minden gesztusuk hallatlanul intenzív történés abban a mozgástérben, amelyben kizárólag az elbeszélés figyelemgyakorlataira való ráhangolódás révén barangolhatunk. Az elbeszélő, akárcsak olvasója, valóban „rezonőr”,¹² csak hogy nem pusztán narratológiai vagy értelmező funkcióról van szó, hanem olyan *gesztusrezonanciákról*, melyeknek a *Sinistra* elbeszélés-, illetve olvasásritmusát köszönhetjük, annak tartamgazdagságával együtt. A „vegetatív elsüllyedés”¹³ itt nem egyszerűen a személyiség érzéseinek és reflexióinak hiánya, hanem egy olyan írásgyakorlat mozgástere, amelyben a történésekkel teremtett gyakorlati rezonancia-kapcsolat a mérvadó, s ezért a narráció technikai funkciói szokatlanul szabadon mozoghatnak. Van logika Márton László erre vonatkozó szakmai-írói számonkérésében, de hogy Bodor miért *nem szokta megkötni őket*, ahogy egy regénystruktúrában szokás, annak az okai másutt keresendők. Az erdész vendége is megalapozott érv alapján minősíti hibának, hogy a kutya nincs megkötve, csak éppen elmulasztja észrevenni, hogy milyen finom *kötélékek* fűzik a gazdájához. Elég egy tekintet vagy a hanghordozásban moccanó készítés, és a kutya tudja a dolgát. Amikor pedig hajlamai esetleg kimozdítanák ennek az engedelmességnek a mozgásteréből, a gazda néhány pillanatig a nyakán tartja a lábát, vagy lába közé fogja a fejét. Ugyanilyen meghitt, mégis egyértelműen „gazda és kutyája” viszony fűzi Bodort a mondataihoz, akár első, akár harmadik személyben beszélnek azok. Bizonyára a hosszú együttélés és sok-sok gyakorlat eredményeképpen. Márton László nem „romlatlan olvasóként” követ egy írásgyakorlatot (ezt részben naivnak, részben otrombának, részben lehetetlennek tartja),¹⁴ hanem íróként ír elő annak bizonyos szabályokat. Bonyolult érvelése, mely mindvégig (a több vonatkozásban is sikertelennek ítélt) műfaji szintézist te-

¹¹ Vö. *i. m.*, 87.

¹² *Uo.*

¹³ *Uo.*

¹⁴ Vö. *i. m.*, 82–83.

kinti „a könyv legfőbb erényé”-nek,¹⁵ ugyanúgy hat Bodor minden magyarázatot mellőző történetei mellett, mint a vadász meg-megújuló panaszai az erdész higgadt mozdulataihoz képest.

Egy ponton azonban Márton mégis közelebb kerül Bodor írásgyakorlatának mozgásteréhez. Az elbeszélő figurának egyfelől azt kell sugallnia – mondja –, hogy „a Sinistra-vidék történései *minden* figura számára, így az ő számára is erkölcsileg értelmezhetetlenek, másrészt sugallnia kell magát az értelmezést”, majd pedig hozzáteszi: „így adja elő és így értelmezi a történéseket a ballada”.¹⁶ Igaz, rögtön azzal folytatja, hogy Bodornak ez nem sikerülhet, mert Andrej egyes szám első személyben beszél, amit a ballada nemigen szokott, de erről a pontról, melyet korábban Balassa Péter is érintett,¹⁷ más irányba is lehetett volna tájékozódni. Mondjuk úgy, ahogy Angyalosi Gergely javasolja esszéjének befejezésében: szerinte Andrej azért nem ítéli el vagy menti fel magát, azért nem értelmezi erkölcsileg a Sinistra-vidék történéseit, mert „egyszerűen nem az ítélkezés áll világának középpontjában. Mintha úgy látná, hogy a tények megítélik önmagukat”.¹⁸ Ez a megállapítás talán nem csak Andrejre, hanem a balladára is jobban illik, talán ezért lehet kiindulópontja Angyalosi rendkívül izgalmas, de meg nem valósult projektjének, melyben így teszi fel a kérdést: „Honnan veszi ehhez az erőt? Mi az a külső pont, ennek az erőnek az eredője,¹⁹ amely úgy van túl jón és rosszon, hogy közben mégsem válik etikátlanná? Az igazi elemzésnek talán itt kellene kezdődnie.”²⁰

Teljesen egyetértek, meg is próbálom elkezdni.

FÉLIG BEHAVAZOTT LÁBNYOMOKON

Bodor Ádám író gyakorlott hegyi barangoló. Ez legjobban nem azokon a fényképeken látszik, amelyek a könyvein vagy a róla készült monográfiában láthatók (bár van egy kitűnő felvétel, melyet történetesen a szerző készített magáról), és nem is a témáin vagy a történetei kiválasztott helyszínein – hanem az *írásgyakorlatán*. Amennyiben annak szeretnénk utánajárni, hogy honnan veszi az

¹⁵ I. m., 90.

¹⁶ I. m., 87.

¹⁷ Lásd BALASSA PÉTER: Bodor Ádám novelláiról (Az Eufrátesz Babilonnál). In: (Szerk.) *Scheibner-Vaderna: i. m.*, 13., 15.

¹⁸ ANGYALOSI GERGELY: A kiismerhetetlen remekmű (Sinistra körzet). In: (Szerk.) *Scheibner-Vaderna: i. m.*, 55.

¹⁹ Sajnos, analógiájában Angyalosi is kisodródik a mechanikai erők mozgásteréből, mert az eredő nem egy erő pontszerű forrása, hanem valamely testre adott pillanatban ható erők kölcsönhatásából keletkező erővektor, amely megmutatja, hogy ezeknek az erőknek az összeadódása, illetve egymást semlegesítése következtében az illető test milyen irányba és mekkora erővel mozdul el.

²⁰ ANGYALOSI: *i. m.* 55.

erőt ehhez a rendkívül intenzív és ugyanakkor szigorúan fegyelmezett művészethez, minden bizonnyal több erőforrást kellene feltárnunk, és lennének olyanok is, amelyeket nem tudnánk feltárni. De a számba vehető és számba vehetetlen erők *eredőjét* minden bizonnyal az fogja meghatározni, ami a hegyekhez vonzza az írókat. Nemcsak lokalizálható helyekről van szó, azok csak tárgyai vagy körülményei lehetnének az írásnak. Bodor Ádám hegysége – *mozgástér*. Ebben szerzett gyakorlottsága írás közben legalább olyan fontos (magánvéleményem szerint gyakran fontosabb), mint a narráció technikáiban jártas magyar író mesterségbeli tudása.

Mert az irodalmi írás és olvasás távolról sem egyetlen mozgástér, melyet narratológiai, (nyelv)filozófiai, mediális vagy politikai koordináták szerint feltérképezhetünk. Az ilyen kartográfia kizárólag szimbolikus rendszerek mozgástereiben nyújt tájékozódást, így aztán minden olyan történet, amely nem ezekben zajlik, *gyakorlatilag* a legkitűnőbb térképolvasók számára is hozzáférhetetlen marad. A szimbolikus viszonyok univerzumára szakosodott kritikai értelmezés számára ezért híresültek el kihívásként a Bodor-novellák. Az interpretátort valójában nem a sok értelmezéslehetőség hozza zavarba – ez csak önlegitimáló metainterpretáció –, hanem az, amikor az olvasmány *értelmezés helyett másféle gyakorlásra készítet*.

A zavar olyan mértékű, hogy még Bodor Ádám monográfiáját is csapdába ejtette. A *Behavazott lábnymok*²¹ valóban „történi terében”²² pusztán metaforikus-allegorikus viszonyok mentén *tájékozódó* olvasó kénytelen hozzárendelni az olvasottakhoz egy teljesen idegen szemantikai tájat, hogy bizonytalanságát magyarázzátá szublimálja: „A karcolat (nem) heliocentrikus heterokozmoszában a történi tér átnyúlik a filozófia tartományába.”²³ Ennek a színvonalas, precíz megfogalmazásnak csak azt róhatjuk fel, hogy végtelenül messze van Bodor „karcolatótól” – ahhoz a *heterokozmoszhoz* tartozik (és kizárólag arra is vonatkozik), amelybe az interpretáció menekül, mikor a megbízhatóan követhető retorikai-poétikai *írásnyomok* alatt ijesztően döngeni kezd az úr, jelezvén, hogy a történetbeli Repedő-völgy tájékán – akárcsak a meder öblös edényeiben a boltozattá fagyott hó alatt – valami egészen más *folyik*. Ezt az interpretációs szorongást (olykor ijedtséget) olvassa rá Pozsvai Györgyi „a szeszélyes áramlatban minden igyekezetük ellenére hátrafele repülő”²⁴ varjakra is, melyek a *sohasem heliocentrikus* (magyarul búskomor) kelet-európai heterokozmoszban a mozdulatainkat sorsszerűen koordináló „irracionális hatalmak” „riasztó látvány”-ává²⁵ változnak. Pedig a Repedő-völgy varjait a „szeszélyes áramlat” kacéran vonzza. Ha már mindenképpen metafori-

²¹ BODOR ÁDÁM: Behavazott lábnymok. In: Uő.: *Vissza a fülesbagolyhoz.*, 38–39.

²² POZSVAI GYÖRGYI: *Bodor Ádám*. Pozsony, Kalligram 1998, 67.

²³ Uő.

²⁴ BODOR: Behavazott lábnymok, 39.

²⁵ POZSVAI : *i. m.*, 66–67.

kusan akarjuk olvasni röptüket, akkor az nem a visszahúzó „idegen erők” képe, hanem a tavasz ellenállhatatlan *áramlatával* szemben még minden igyekezetével tartani akaró tél esélytelen küzdelmének trópusa. Hiszen arról olvasunk előtte, hogy olykor a hegyen makacsul megtelepedő felhőből még napokig hull a hó, miközben körülötte kitavasodik. Most is tartja magát a tél birodalma, „(m)égis valahogy látszik, hogy odafönn történik valami.”²⁶ Ezt teszi látvánnyá a varjak röptének metaforája.

De „magasba merészkedésüket” ennél sokkal jobban követhetjük, ha bátorokdunk kimozdulni a filozofikus értelmezés szemantikai mozgásteréből, arra a minden idegsejtünket figyelni készítő néma borzongásra rezonálva, amellyel itt *valaki lassan fölfele tart*. Nem azért, *hog*y odafönn *önmagát feszítse meg*,²⁷ hanem mert újra és újra, az év minden szakában, különösképpen pedig télbe vagy tavaszba forduló időszakban lebírhatatlan kedve támad a hegyeken járni. Ahelyett, hogy – a mindig meglovagolható analógia jegyében – ehhez a kisebbségi, nemzeti, netán gazdasági jóra fordulásban bizakodás vagy a kihívásokra felelő ambíciózus elébemenetel „heliocentrikus” univerzumát rendelnék, csak azért, hogy megcáfolhassuk egy tekintélynek örvendő monográfus értelmezését, aki az anyaországból az újvidéki „OTTHONIAKNAK” dedikálja egy Erdélyből kívándorolt kisebbségi sorstárs művéről szóló... Nem folytatom.²⁸ Ehelyett inkább járjunk utána, hogy a Repedő-völgyben fölfele kapaszkodónak miért van kedve újra és újra – ha süt, ha fagy, ha esik, ha fúj, ha havazik – mérhetetlenül eltávolodva az éppen aktuális politikai berendezkedés hangulatától, és még attól is függetlenül, hogy nincs pénze (és *vadonatúj metálzöld terepjárója*), vagy éppen van, szóval *valaki itt jár*, és elképzelni sem tud jobbat annál, ami éppen történik, mert hogy képzeletben is *ugyanide jár* vissza.

Vajon miért? Nem azért kérdezzük így, hogy válaszképpen megmagyarázzuk ezt a különös szenvedélyt; hogy olyan tudattalan indítékokat, rejtett szándékot vagy célt találjunk mögötte/előtte, ami kielégíti (és megfojtja) az érdeklődésünket. Ezúttal azt kutatjuk, ami a hegyen fölfele menet történik *valakivel*. És amennyiben félig behavazott nyomaiba szegődünk – *testben-e, vagy testen kívül-e, nem tudom, az Isten tudja*²⁹ – velünk is.

Pozsvai Györgyi szerint „az elbeszélői perspektíva (...) a magaslatokból alábocsátkozik, majd a lenti világból fenti történésekre figyel”.³⁰ Én meg azt mondtam, hogy valaki lassan fölfele tart. Mert szerintem előbb hosszan figyel a lentről a fel-

²⁶ Uo.

²⁷ „Valaki fel, a csúcs felé tart,/ hogy önmagát feszítse meg.” DSIDA JENŐ: Út a Kálváriára. In: Uő. *Zarándokút*. Bukarest, Kriterion 1995, 143.

²⁸ Eredetileg még folytattam.

²⁹ Vö. II. Kor. 12. 1–5. (A bibliai utalásokban/idézetekben Károlyi Gáspár 1908-ban revideált fordítására hivatkozom.)

³⁰ POZSVAI : *i. m.*, 67.

hők koszorúzta Puzdrát, majd pár órával dél után elindul a völgyön felfelé. Sötétedésig nem éri el a gerincet, hiszen a félig behavazott nyomok egy irtás csutakjai közé menekültek, tehát még erdőhatár alatt vagyunk. A felfele kaptató ugyan még ezután is folytathatja az útját, de akkor már „késő délután volt” és „nemsokára (...) beesteledik”. Tanulmányokat lehetne írni arról, hogy melyikünknek van igaza. Pozsvai Györgyi mellett szólna, hogy a történet az ülő farkas alakú szikla körüli felhőkkel kezdődik, a negyedik bekezdés pedig azzal indul, hogy „Itt lenn, a Repedő-völgy kerítései tövében...”, végül pedig a magasban hátrafelé repülő varjakon áll meg a narrátori tekintet. Én úgy okoskodhatnék, hogy semmi sem utal a fentről érkezésre vagy „alábocsátkozásra”: déltől indulásig pár órát lentről nézzük a gerincet. Induláskor a kertek alatt csak liszteszáknyi foltokban áll a hó, „valamivel fönnebb [haladva] a kecskeganés föld sötétlett liszteszáknyi darabokban a hó között”, majd „a kőfejtés omladékai[*nak elhagyása*] után a hó hirtelen fehéren összecsapott”.³¹ Igaz, csak az én betoldásaim egyértelműsítik, hogy esetleg nem egyedül a tekintet mozog itt, de mellettem szól, hogy a liszteszáknyi olvadásfoltok méretét egy hegyoldalban csak közvetlen közletről lehet ilyen pontosan megítélni. Ha ez nem elég meggyőző annak, aki ritkábban jár olvadáskor a hegyekben, akkor talán azzal zárhatjuk le a vitának ezt a részét, hogy olyan lentről, ahol a függőleges zonalitás miatt már jóval kevesebb a hó, nem látszana a sötétlő foltokon, hogy kecskeganés a föld. És az sem, hogy később, amikor egy elmozduló felhő nyomában világosabb lett az ég, „sárgás fényt vetett a lábnyomok peremére”.³² Ha szememre hányná valaki, hogy az elbeszélésben egy szó sincs arról, hogy a régi nyomok gazdáján kívül más is járt volna itt, ergo az elbeszélő ezúttal nem szereplő is egyben, akkor azzal vághatnék vissza, hogy azok ott a hóban saját korábbi nyomai is lehetnek. De még hatékonyabb lenne, ha azt az ellenfél által is osztott véleményt hasznosítanám, hogy Bodor elbeszélője nem szokott magáról beszélni. Nos, ezúttal nemcsak érzéseit és reflexióit, hanem a lépteit is elhallgatja.

Csak hogy mielőtt a vitának az én perspektívámból egyenletesen felfele tartó, ellenfelem perspektívájából pedig hovatovább „alábocsátkozó” menete láttán elöntene a diadal, hirtelen rádöbbenek, hogy az írásgyakorlat hegyászója csöppet sem törődik a perspektíva tér-időbeli koordinátáinak hitelességével. Ha ez a fickó a gerincről lenyúló hegylábakat elválasztó Repedő-völgy erdős szakaszán baktat fölfelé, hogyan láthatja folyamatosan, hogy mi történik a vízvázalató csúcsai körül? De még ha a tér-paradoxont meg is oldanánk valahogy (például azzal a hipotézissel, hogy ha nem is látszik folyamatosan a gerinc, de újra és újra előbukkan a fák közül a patakágy egy-egy kedvező kanyarulatánál), mit kezdünk azzal az időparadoxonnal, hogy *ólatnoksága* ugyanolyan meggyőzően látja előre azt is, ami a jövőben fog megtörténni, mint ami éppen a szeme előtt zajlik:

³¹ BODOR: Behavazott lábnyomok, 38.

³² *I. m.*, 39.

„Nemsokára, ahogy a hónap ez a sárgás hamva elillan a domborulatokról, egy következő, kitartóbb felhő érkezésével egyszerre beesteledik.”³³ *Ugyan honnan méltóztatik tudni, hogy a következő felhő kitartóbb lesz?* Szóval akárhonnan is nézzük, a perspektíva reménytelenül csalóka. Isten ments, hogy az elbeszélésnek a mosttal elkeveredő múltból előbb jövőre, végül egyértelmű jelenre változó igeidőit egyetlen időtengelyen kelljen elhelyezni. És ha az ellentmondásokat itt-ott a ‘más túrákra emlékeznek’ vagy ‘képzeli’ perspektívákkal próbáljuk áthidalni, akkor semmi nem garantálja, hogy akármelyik hely és pillanat ne lehetne a varjak módjára messzire merészkedő, *emlékező képzelet* műve, mely minden előre tartó igyekezete ellenére olykor hátrafelé repül.

Az elején még ígéretesnek látszó vita helyett tehát legfeljebb azt dönthetjük el, hogy *miként tájékozódunk* olvasás közben. Próbáljuk meg kideríteni, hogy milyen észlelő, emlékező és képzeleti funkciók vezérelnek bennünket írás és olvasás közben? Azt vizsgáljuk, hogy a nyelvi működések miként konstruálják meg ezeket a fiktív funkciókat? Esetleg mindvégig a *parabola völgyének egymást tükröző hegyoldalait* tartjuk szem előtt? Vagy tegyük ki magunkat *merészen* az írásgyakorlat minden más igyekezetet kioltó sodrásnak? Mindig gyakorlati, gesztuális döntéseken múlik, hogy mi történik velünk az olvasás idejében. A figyelem nem egy konstans működés, amelynek csak a perspektívái változhatnak. Aszerint, hogy milyen gesztusokban gyakorolja magát, a ritmusa is megváltozhat, s ezáltal más és más „történi térbe” kerülünk. Nem arról van szó, hogy figyelmünk konstruálja a történéseket, hanem hogy figyelemgyakorlataink (figyelemrítusaink) révén teremtünk kapcsolatot azokkal – így tájékozódunk az idejükben és az időik között.

Mozgástérnek egy figyelmünket sodró történés *ritmusát* nevezem, amelynek minden moccanásában *mások* – például emberek, állatok, patak, felhő vagy a lábnyomok pereméről elillanó sárgás hamvú fény – gesztusaira igyekszünk rezonálni. Ahogy minden ügyes mozdulatot csak sok figyelemgyakorlással lehet megtanulni (például az úszás gesztusait vagy egy hangszeren játszani), az írás és olvasás gyakorlatai is intenzív próbálkozást igényelnek: olykor nagyon sok félresikerült mozdulatot kell újrakezdeni, míg beletalálunk egy történés ritmusába. A művészet *jártasságunk kifinomultsága* valamely ritmusra hangolódásban. Akkor születik, amikor az író, az olvasó, a zenész, az úszó stb. mesterivé változtat egy figyelemgyakorlatot. Ezután is melléfoghatnak, kieshetnek a követett történés intenzív ritmusából, de további gyakorlással vissza is találhatnak oda.³⁴

Megkockáztatom azt az olvasói tapasztalatra alapozott hipotézist, hogy Bodor Ádám a hegyekben lett *figyelőművésszé*, és – további intenzív gyakorlással – az írásban is ennek a mozgástérnek a figyelemgyakorlatait folytatta. Innen merített

³³ *I. m.*, 39.

³⁴ Kísérleti gyakorlótáborokban erre bátorított fiatal (írogató) irodalmárokat. Lásd BERSZÁN ISTVÁN: *Terepkönyv. Az írás és olvasás rítusai – irodalmi tartamgyakorlatok*. Kolozsvár, Koinónia, 2007.

erőt *rokona*, Andrej Bodor erdeigyümölcs-begyűjtő, helyettes halottkém, utász és elbeszélő is, akinek a gesztusaiba ugyanilyen intenzitással gyakorolta bele magát. De hogyha így válaszolunk Angyalosi Gergely első kérdésére, arról is számot kell adnunk, hogy aki ebben a mozgástérben vált kifinomult tájékozódóvá, miként juthat túl jól és rosszon úgy, hogy közben mégse válják etikátlanná.

Láttuk, hogy Bodor írásgyakorlata nem mindig vigyáz a perspektíva tér-idő koordináták szerinti hitelességére. Nem csoda, hogy megnehezíti a kartográfusok viszonyokra alapozott tájékozódását. De még ennél is nagyobb gondot jelent, hogy a cselekvések erkölcsi koordináták szerinti hitelességével sem látszik törődni. Andrej Bodor, akit az előbb mozgástérben szerzett művészi jártasságáért *példaképpé* tettünk, hatósági együttműködés segítségével veszi kölcsön Severin Spiridon feleségét, és a hatalommal együttműködve falazza be utolsó, földalatti menedékhelyére a korábban már bedeszázott, megmérgezett és elevenen megégetett Aron Wargotzkit. Ennek bővebb vizsgálatát későbbre halasztjuk, itt most csak annak járunk utána, hogy a hegyi mozgástérben milyen gyakorlat alapoz meg egy, a tettek erkölcsi perspektíváját elhanyagoló és mégsem etikátlan gesztust.

A Repedő-völgyben lassan fölele tartó barangoló³⁵ félig behavazott lábnyomokra talál, és követni kezdi azokat. De mintha nem arra lenne kíváncsi, hogy hová vezetnek, honnan indultak, ki volt az, aki maga után hagyta őket és mikor – nem esik-e egybe például valami más, enélkül értelmezhetetlen eseménnyel. És azt sem firtatja, hogy nem sántikált-e valami rosszban (mondjuk orvvadászként), aki ilyenkor erre járt. De ettől még *követte* – nem is akármilyen figyelemmel – a lábnyomokat. Az sem zavarta, hogy már félig be vannak havazva. A minden itteni történést nagy gonddal vizsgáló *nyomozóművész* számára a csajkányi mélyedésekben meggyűlt hó azért nem homályosítja el, amit olyan nagy figyelemmel követ, mert maga is itteni történések nyoma: az ormok körül sündörgő „barnás, lencse alakú felhőké”, melyek úgy látszik nemrég erre is kószáltak, és az is pontosan kiderül, hogy mennyit szórtak ki liszteszsákjaikból. Azt kérdezhetné egy hitetlen: nem akarom-e még a nyomokban üresen maradó helyet is az írásgyakorlatnak tulajdonított figyelemgesztusnak tekinteni? Tetszik vagy sem, ebben a mozgástérben ez etikai-gyakorlati kötelesség. Ha nagyszerű nyomozót követek, súlyosan *erkölcstelen tévedés* nem törődni az általa követett legfinomabb nyomokkal is. Azok a félig üres csajkák bizony arra vallanak, hogy gyengén fúj a szél. Különben a friss hó laza, és ezért könnyen mozduló pelyhei, pillanatok alatt megtöltötték volna a lábnyomokat, s szinte mindenütt el is tüntették volna azokat. Elég sokat barangoltam ebben a mozgástérben (Bodor Ádámmal is, legtöbbit pedig Bodor Ádám módjára egyedül), hogy ne csodálkozzam, ha az égről nyomtalanul eltűnő felhőknek, de még a szélnek is, amelyről igazán mondta

³⁵ Író? Elbeszélő? Szereplő? *Valaki*.

egykor a Mester, hogy *oda fű, ahová akar, és bár zúgását halljuk, nem tudjuk, honnan jön és hová megy*,³⁶ szóval még a szélnek is vannak nyomai. Ezen meglepődni vagy csodálkozni – csalhatatlan nyomként – kezdőkre vall. Mi, akik valamivel gyakorlottabbak vagyunk, azt csodáljuk, hogy *micsoda* nyomokat hagynak!

Lám ezek a félig behavazott *közönséges árulók* is milyen gyönyörűek. Nemcsak azért, mert a szűz hóban még a saját nyomaink hűsége nyája is mindig megejtő látvány, hanem azért, mert a hóba süppedt bakancs (gumicsizma?) immár formátlanná vált és látszólag közömbös helyei nem csak arról tudnak, hogy valaki itt járt, hanem arról is, hogy megijedt: „Alagúttá fagyott a patak fölött a hó, boltja elég jól bírta az ember súlyát, amíg egy helyen aztán ijesztően döngött egyet, itt a léptek habozó topogás után meredeken bemenekültek az irtás csutakjai közé. Valaki itt járt és megijedt.”³⁷

Minek utánajárni még ennek is? Mi van akkor, ha valaki valamikor megijedt? Hát éppen ez az, hogy mikor. Hiszen a történet – a sor eleji bekezdés rése (vagy csak félig üres bemélyedése?) után – rögtön ezzel folytatódik: „Késő délután volt, egyenletesen sötétedett”.³⁸ Vajon akkor, amikor valaki megijedt, vagy pedig most, amikor *valaki* a nyomain odáig (idáig) jutott? És hol ijedt meg? Ott, az erdőhatár közelében? Vagy ahol később, talán a nyitott ablakon beszűrődő városi zajban *valaki* megírta, és ki tudja hányszor újraírta ezeket a mondatokat? A figyelemgyakorlatokban sohasem a lokalizálható hely-idő számít, hanem a mozgástér. A régi, félig már behavazott nyomokban is újra moccan az ijedtség, mihelyt *valaki ott jár*. Nemcsak ha odáig jut a hóboltozaton, ahol hirtelen döng egyet, hanem akkor is, ha a gesztusírásban vagy gesztusolvasásban jut el idáig.

Egyébként az sem szükséges, hogy aki itt jár, ember legyen. Egy másik tavaszon „(o)dafönn a bérceken is javában olvadt, a hólé zavaros erekben csorgott lefelé a hegyoldalon. De néhol a vízmosság árkát még szélfúttá öreg hó borította, alóla a harsogó olvadáknak csak fojtott dübörgése hallatszott, ilyenkor a *szamár* magától óvatos kerülőt tett, elbaktatott az erdőben, a kidőlt, korhadó fenyőtuskók között”.³⁹ Túl a lokalizálható téren és időn vagy az emberen innen: *történik valami*. Valahol, ahová felnézünk a lenti kertekből. Vagy ameddig a Repedő-völgyön felkapaszkodunk. Ahol a *szamár* vagy a varjak járnak. Ahol a felhők. Bodor Ádám írásgyakorlata ezek ritmusát követi, de sohasem a térképeken bejelölt utakon: nemcsak adott koordináták, hanem adott erkölcsi perspektíva nélkül. Mert túl jön és rosszon, túl részvéten és ítéleten a *történetében jár annak, amit követ*. Ezért nem etikátlan. Mi lenne az etika, ha nem gyakorlati tájékozódás az idő(k)ben: gesztusok döntése arról, hogy mi történik éppen. Pozsvai Györgyi egy felejthetetlen mondatában ezt mondja Bodor Ádámról: „Hajthatatlan szigora: a

³⁶ Vö. Jn. 3. 8.

³⁷ BODOR: Behavazott lábnyomok, 38–39.

³⁸ *I. m.*, 39.

³⁹ BODOR ÁDÁM: A gátőr felesége. = *Holmi* 2009/10, 1275. Saját kiem.

csend beiktatásával írni.⁴⁰ Annak beiktatásával, amit nem az írás munkál. Rezonálni a történet csendjére: ez Bodor *írói éthosza* abban a hegyi mozgástérben, amelyben művészi jártassággal tájékozódik.

MILYEN IS EGY KÖRZET?

Miért olyan átlátszó ürügy, hogy Andrej Bodor csupán fogadott fia kiszabása véget töltött önkéntes éveket Sinistra körzetben? Mintha Béla Bundasian csak azért lenne a leghozzáférhetetlenebb *magaslati* régióban, hogy aki oda akar eljutni, annak az egész körzetet kelljen *bejárnia*. S vajon így, hogy a megtalált fiú nem akart elmenni vele, sőt öngyilkossága is gyaníthatóan a találkozásukkal függ össze, Andrej Bodor hiába járt a „zónában”? Persze azt is nehéz lenne megmondani, hogy ottléte miért nem volt hiábavaló, hiszen a sínyomain kívül nemigen maradt más utána. Ugyanilyen kényelmetlen kérdés, hogy miért ír Bodor Ádám a totális hatalomról, ha nem a diktatúra társadalmi alakzatának írói szociográfiája a tét? Miért játszódnak újabb történetei is a 60-as, 70-es évek kelet-európai viszonyai között, mintha tagadhatatlan sokszínűségük dacára egyazon téma variációi lennének? És miért támad rögtön kínos feszültség, mihelyt valaki filozófiai példázatokként kezdi olvasni ezeket az írásokat?

Azért is nyugtalanítóak ezek a kérdések, mert ha az ellenkezőjüket tesszük fel, akkor sem kerülünk ki a pácból. Megkérdezhetjük, hogy miért ne lehetne az egész Bodor-mű a diktatúrában megnyomorított, már-már elállatiasodó emberek szociográfiája, de akkor az iránt támadnak kételyeink, hogy vajon ezek az ösztönös – a racionális választás lehetőségétől legtöbbször teljesen megfosztott és mégis emberi – gesztusok nem túl érdekesek-e ahhoz, hogy egyszerűen az eltompultságot és a tehetetlenséget példázzák? Ha meg arról beszélünk, hogy ezek a történetek valóban nem lépnek ki egy kelet-európai „tapasztalati zónából”, akkor hogy lehet, hogy nem válnak provinciálissá, vagy legalább is unalmassá egy idő után? Amennyiben pedig ezeknek a híresen talányos írásoknak a példázatszerűségét próbáljuk tagadni, akkor azzal kell szembenéznünk, hogy miért olyan könnyű tetten érni abban, amit róluk mondunk, a saját elméleti-narratológiai vagy társadalomtörténeti-politikai meggyőződéseink Bodornak tulajdonított tükröképeit?

Miért, miért, miért? Alighanem ezzel a kérdezőmóddal van a legnagyobb baj mindkét oldalon. Balassa Péter Bodor-novellákról szóló esszéjében egy olyan megállapítást olvasunk, amely, ha akarom, ugyanolyan vehemensen bírálja – *ante factum* – Szirák Péter metakritikáját,⁴¹ mint amaz – *expressis verbis* – a Balassa

⁴⁰ POZSVAI: *i. m.*, 12.

⁴¹ SZIRÁK PÉTER: A periféria poétikája? (A Bodor-olvasás). In: (Szerk.) Scheibner–Vaderna: *i. m.*, 132–138.

olvasásmódját: „Bodor irálya valószínűleg semmitől sem viszolyog jobban, mint bármiféle értelmezéstől, filozófiától, reflexiótól”.⁴² Persze Balassa a történetek előadásmódjára gondol, de hátha ez nem csak az elbeszélésükre érvényes, hanem olvasói megközelítésük kísérleteire is? Meglehet, hogy az érvényben levő értelmezések, filozófiák és reflexiók kontextusában jól hangzik, ha azt mondjuk, hogy az ilyen írás sokkal inkább értelmezésekre, filozófiai töprengésre és megújuló reflexiókra készlet, azokhoz képest, amelyek nem viszolyognak ezektől. De vajon tényleg így van-e?

Amennyiben Bodor írásgyakorlatát igyekezzünk követni, a *milyen* kedvéért el kell szakadnunk a *miért*ektől. Mielőtt ugyanis ebbe a körzetbe érkeznénk, át kell jutnunk egy *hágón*, ahová délről kapaszkodunk fel, és ahonnan északra ereszkedünk le.⁴³ Andrej Bodor is ezen át érkezett, akár hosszabb időre, akár látogatóba jött *Sinistrába*. Bár itt nincsenek hegyi vadászok és sorompó, mégis fontos *határ-állomás*. Nemcsak azért, mert itt állnak meg a két medencét összekötő országút utasai és karavánjai – autóbuszok, teherautók –, s mivel itt torkollnak a fenti esztenákról érkező „esővíz utacsák” az országútba, erre járnak át a tejbegyűjtő vagy az erdőhatár fölötti legelők irányába szekerező tehenészfiúk is. Ez itt egy *mozgástér határa*. Ha délre billenünk át rajta, úgyszólván *mindent szabad nekünk* (bár nem minden használ),⁴⁴ de hogyha *északnak tartunk*, akkor már itt meg kell tanulnunk másképp tájékozódni, mint ahogy eddig tettük. Ha például egy magányos lányt találunk üldögelni az autóbuszmegállót jelző pózna tövében (akiről később kiderül, hogy szintén északra tart), legjobb, ha nem is próbálunk szóba elegyedni vele. Úgysem fog sikerülni. Sokkal érdekesebb lenne „közelről szemébe nézni, de ettől aztán bizonyára megijed”.⁴⁵ Be kell érniünk azzal, hogy távolba révedő arcával „mintha nem lett volna sehol”.⁴⁶ Nem fog kiderülni, hogy miért szállt le félúton az autóbuszról, hogy miért nem ült fel egyik irányba sem az elhaladó fuvarozók teherautójára, szekérére, és az sem, hogy miért várt ilyen sokat. S egyáltalán miért van itt autóbuszmegálló, ha emberi települést sehol nem látni a közelben?

De hogyha csatlakozunk a *várakozásához*, és sürgető miértjeink helyett ráhangolódunk egy sokkal ráérősebb *milyen is-re*, az unalmas nem-hely és az értelmetlen vesztéglés, elkezd átváltozni. Már nem kell a szemébe néznünk a lánynak, mert mintha magunk is annak a szemével látnánk, *aki* révedezve tölt egy egész napot a hágón, miközben nem tesz semmi mást. Mire a mi arcunk is olyanná lesz, mintha nem lenne sehol, egy világ nyílik fel előttünk. Továbbra sem kapunk rá semmiféle magyarázatot, de mintha ennek már nem is lenne je-

⁴² BALASSA: *i. m.*, 14.

⁴³ Ld. BODOR ÁDÁM: Milyen is egy hágó? In: UÓ.: *Vissza a fülesbagolyhoz*, 74–75.

⁴⁴ Vö. I. Kor. 6.12.

⁴⁵ BODOR: Milyen is egy hágó? 75.

⁴⁶ *Uo.*

lentősége, hiszen egészen közelről követhetünk mindent, ami benne történik. Hallani kezdjük a megállót jelző kerek tábla nyikorgását, s ha nem nézünk oda, akkor is látjuk, hogy piros-fehér csíkos vasrúdon himbálózik a szélben. Mind a két medence elének tárul, s egyszerre mintha ismerős lenne az is, ahová ezután fogunk érkezni, illetve másként festene az is, ahonnan érkezünk. „Oktalanul bár, de kicsit bánatos tud lenni egy ilyen havasi délután. Egy ilyen elhagyott hágó, ahonnan északnak és délnek be lehet látni egy-egy délutánt.”⁴⁷

Belátni az *időt* annyit tesz, mint egy mozgástér történéseinek idejébe érkezni és abban maradni. Ez az, amibe egy ezernégyszáz méter feletti hágón beletanulhatunk. Úgy is mondhatnám, hogy útban az északi körzet felé megízleljük, *milyen is*, amikor nem racionális következtetések mentén, hanem a történésekre rezonáló figyelemgesztusokban tájékozódunk. Viszolyogni minden értelmezéstől, filozófiától és reflexiótól nem azt jelenti, hogy teljesen megbízhatatlannak vagy minden tekintetben talmi próbálkozásnak tartjuk valamennyit. Csak éppen tovább merészkedünk a tudás határát jelző talányok mezsgyéjénél. Nem valami megvilágosodásban oldjuk meg valamennyit egy csapással, mint a zseniális Alexandrosz egykor *délen* ama csomót, hanem egyszerűen a hátunk mögött hagyunk minden talányt: *északnak* fordulunk.

Nagy különbség, hogy délről látjuk be északot vagy északról delet. A Bodorról szóló kritikák inkább dél felől nézik északot, s ez alól Szirák Péter sem kivétel, miközben az olvasásmódok *keletről nyugat felé* tartó vonulatait próbálja meg feltérképezni. Az ilyen megközelítések a mozgástér határát vagy területek (lokalizálható helyek) elkülönítésével kísérlik meg kijelölni, például valóság és fikció között, vagy felületek egymásra vetítésével igyekeznek elbizonytalanítani azt, mondjuk térkép és terep elkülöníthetlenségére hivatkozva: „A Sinistra nyelvi játékterében a fikciót »előző« értelemrendszerek evidenciájának kétségbevonása, az imaginárius szóhoz juttatása nem a valószerű és a fantasztikus ellentétén, hanem e kettő különbségének viszonylagossá tételén, eltüntetésén alapszik. Az olvasó identifikációs lehetőségeit éppen az határozza meg, hogy a fenti különbség megkonstruálásának refigurációs műveleteit a szöveg »visszatartja«”.⁴⁸

Ebben a koncepcióban nemcsak Bodor szövegeinek sajátos játszmaí, hanem a korábbi olvasásmódok ismeretelméleti tájékozódása, valamint az olvasásmódok javasolt „területi” elkülönítése is egy meghaladhatatlannak tételezett „nyelvi játékterében” zajlik, mely mindazonáltal diszciplinárisan (retorikaként) kötődik *egyetlen* médiumhoz. Vajon a retorikai tájékozódás, mely a nyelvi működések és trükkök mozgásterében otthonos, mennyiben alkalmas Bodor *körzetének* bebarangolására? Ha ugyanis a beiktatott csendet retorikai konstrukcióként vizsgálja, a gesztusok moccanásában pedig csak nyelvi funkciókat igyekszik feltérképezni, aligha jut túl a *hágón*, mert ahogy a szöveg nyelvi játékterébe is csak retorikai

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ SZIRÁK: *i. m.*, 136.

gesztusok gyakorlása révén érkezhünk, minden mozgástér határán bele kell tanulnunk azokba a figyelemgyakorlatokba, amelyek az ott zajló történésekre rezonálnak. Különbözik magunkat zárjuk ki *Sinistra* körzetből, egyszerűen azzal, hogy nem akarunk kilépni egy másik körzetből, amelybe bejáratott tájékozódási gyakorlatunk zár be. Ezzel pedig azoknak az olvasóknak a hibáját ismétljük, akik ragaszkodnak a szöveg által kizárt „identifikációs lehetőségek”-hez. Andrej Bodor poggyász nélkül, biciklivel vágott át a hágón, és a megérkezés utáni első percben azt is elhagyta az identitását szavatoló papírjaival együtt. *Gyakorlatilag* csak úgy lehet egy mozgástérbe jutni, ha arra az időre az összes többiből kilépünk. „Ügyeskedhet, nem fog a macska/ egyszerre kint s bent egeret.”

Ez természetesen akkor is érvényes, ha északra érkezünk, miután Bodor történeteinek körzetét bebarangoltuk. De ha innen látjuk be *delet*, akkor annyival könnyebb lesz a dolgunk, hogy az episztemológiai elhatárolt területek versus egyetlen végtelen nyelvi birodalom örökös vitája helyett az ismeretelméletileg, illetve retorikailag tájékozódók külön bejáratú mozgástereivel találkozunk. És persze másokéval is. Mondjuk egy aktuális irodalomtudományi tájékozódással, amely (újra) kontextus-elvű: a nyelvi játéktérrel immár nem önmagában, kvázi egyetlenként vizsgálja, hanem visszahelyezi azt más – mediális, társadalmi, politikai, gazdasági – „játékterek” történeti kontextusaiba, ahonnan a „formalista elméleti törekvések” megpróbálták kiszakítani azt. A történeti kritika időkonceptióját másutt vizsgálom,⁴⁹ itt csak azt jelzem, hogy a hágó a kontextualista tájékozódásnak is határa: innen északra már nem megengedett, hogy újabb és újabb kontextusokból épített mozgásterekben mindenféle viszonyokba helyezzük azt, amit anélkül tételezünk az írásgyakorlat mozgásterében, hogy gyakorolnánk magunkat benne. A körzet, tudjuk, könyörtelen: akinek nem sikerül tájékozódnia benne, azt rögtön kizárja magából.

Milyen is akkor egy ilyen mozgástér belülről? Milyen az, amikor nem racionális következtetések mentén, hanem a történésekre rezonáló figyelemgesztusokban tájékozódunk? Először is nem valami degradált létállapot, inkább fokozott figyelem. A „vegetálás” vagy az „animális lét felé elmozdulás” itt nem kifeje tart az emberi történések mozgásteréből, hanem befelé. Sőt, a felhők mozgása, a szél, a hó, az olvadás vagy a „puszta” ásványi lét is – akár a teremtéstörténet vizei – *pezszenek*⁵⁰ az eleven gesztusoktól. Érdekes, hogy ez egyszerre jelenik meg a Bodorról szóló kritikában úgy, mint antropomorfizmus és mint az ember lefokozódása. Vajon az, amit úgy szokás mondani, hogy a táj előlép szereplővé vagy egyenesen főszereplővé a *Sinistrában*, ennek a nivellálásnak lenne az eredménye? Vagy inkább arról van szó, hogy ebben a körzetben – hatalmi rend ide vagy oda – nem lehet az ember-állat-növény-ásvány/élettelen környezet hierarchiája szerint tájékozódni?

⁴⁹ BERSZÁN ISTVÁN: Történeti kritika – időbeli tájékozódás. = *Kalligram*, 2009/3., 70–75.

⁵⁰ I. Móz. 1. 20.

A nevek, címek és rangok itt nem megbízható támpontok az eligazodásban, legalábbis nem úgy, mint a *méltóság* fokozatai. A hegy emberi álnevet visel, mint Andrej. A főmedvést Oleinek dokinak hívják, de „neki csak a neve volt doki, mindig is medvékkel foglalkozott”.⁵¹ Nemcsak a személynevek változhatnak meg, vagy válhatnak dögcédulává, hanem az ezredesi rang is összefér a körzet szuverén hatalmával, a halottkém (nem annyira orvosi, mint inkább besúgó)⁵² feladatkörével, a fényképészi státusszal vagy a rezervátum határán szolgáló bakter sorompófunkciójával egyaránt. Ez ellen még a hegyivadások mindenható parancsnoka, Coca Mavrodin sem tehet. Hiába szeretné, hogy a hegyekben szuronyokkal földhöz szegzett, denevérektől megcsipegetett elődjét már ne nevezék ezredesnek, Borcan ezredes még ebben az ásványi állapotában is ezredes marad, a denevérként röpködő bőresernyő pedig „Borcan ezredes esernyője”. Bodor Ádám a tulajdonneveket is a csend beiktatásával írja, akár a történeteit, és az idegenszerű, de annál jelentősebb hangzásukba vagy talányos, esetleg egy másik nyelvben hozzáférhető (vagy már ott is elhomályosult) jelentésükbe iktatott *csend* úgy tartozik a körzet egészéhez, miként a főmedvész szaga, avagy a főmedvészhez a szaga. „Dobrin City egyetlen főutcáját, amely a völgy alján a patak vonalát követve kanyargott a hágó felé, már évek óta nem világították. Errefele az emberek, ha sötétben találkoztak, a szagukról ismerték föl egymást.”⁵³ Ha olvasóként ebben a körzetben barangolunk, nem elég megállapítani, hogy a szubjektivitásuktól megfosztott emberek úgy tájékozódnak, mint a kutyák. Inkább ennek a tájékozódásnak a gesztusait kell megpróbálnunk ellesni, vagy ha az elbeszélés *nem világít rájuk* – például a nevek esetében –, akkor megorrintani.

Ezen a ponton Balassa Péter ellenében is ki kell egészítenünk Balassa Péternek azt a listáját, amelyen számba veszi, hogy Bodor írásgyakorlatának művészete mi mindentől viszolyog mindennél jobban. Az eddig említettekhez hozzá kell tenni: nem csak a „néma felháborodás”-tól és a „tehetetlen, makacs dühöngés”-től, hanem – mindeneknél inkább – „a semmin sem csodálkozás fölényé”-től.⁵⁴ Bár Balassa kísérletéből úgy tűnik, jóval kockázatosabb megmutatni, hogy Bodor elbeszélője miért nem etikátlan, mint Angyalosi módjára csupán kijelölni ezt a feladatot. Mégis meg kell próbálnom (újra) elvégezni, hiszen egy korábban nem

⁵¹ BODOR ÁDÁM: *Sinistra körzet*. Bp., Magvető, 2007. (5. kiad.) 82.

⁵² Legalábbis „(a) helyettes halottkém teendője abból áll, ül egy kamrában a halottal, lesi, kémleli, megmoccan-e a műszak alatt.” *I. m.*, 60–61.

⁵³ *I. m.*, 148.

⁵⁴ „Bodor szándékos puritanizmusa, mely a legjobb tényközlő, épp ezért groteszk kelet-európaiakkal rokonítja, az utóbbi időben nálunk ritkább, szinte társ nélküli, elszánt és nem látványos írásmód (ma Bodor a magyar novellista), amelynek azonban, bármilyen nyomorúságról, kiszolgáltatottságról és kivetettségről adjon is hírt, méltósága van mintegy a dolgok felett, a semmin sem csodálkozás fölénye. A rejtély hétköznapi ezek, melyek eltompították a színpadiságot, és megélesítették, hideggé formáltak a tekintetet. Színpadias véleménynyilvánítás hiánya társítja a néma felháborodáshoz, a tehetetlen, makacs dühöngéshez ezt a művészetet.” (BALASSA: *i. m.*, 15.)

kielégítő kísérleten és a később jól feltett kérdésem kívül most már *egy ígéret* is kötelez.

Bodornál a tulajdonnevek azért kapnak a megszokotthoz képest más feladatot, mert lemondanak nagybetűs fölényükről mindahhoz képest, ami nem méltatik nagy kezdőbetűre. Ez az írásgyakorlat leszáll, s ezzel leszállásra készítet minden olyan piederstárlól, amelyre önértelmezésünk helyez, hogy a *történetre várakozásunkat* elvárásokká, érthető és magyarázható eseményekké, végső soron pedig identitásunkat megalapozó tudássá tegye. Szerénysége azonban nem a fent és lent szembeállítását vagy elkülöníthetlenségét, nem is az alázat erkölcsi magaslatából nyert fölényt munkálja, hanem a *továbbjutást* oda, ahová a várakozás minden elvárást feladó aszkézise nélkül nincs mód eljutni. Andrej Bodor évekig vár, hogy beléphessen a „zóna” legelzártabb zugába, a körülkerített rezervátumba. Persze, hogy ez csak ürügy, de nem a regénykompozícióé. A legelrejtettebb moccanásokra várakozónak az ürügye ez, aki nem egyszeri bebocsátatás révén jut el mindahhoz, amire mindig is várt, hanem a kiszámíthatatlan bebocsátatásra várakozás közben. Az ilyen, nem ismeretelméleti értelemben, hanem ismerkedésszerűen *kíváncsi szerénységnek* nem az erkölcsi értéke számít, hanem az ideje – azoknak a kiszámíthatatlan gesztusoknak a *tartama*, amelyek várakozását ritmizálják. Szenvedélyesen túllép az identitás minden megfogalmazható vagy tudható, örökölheto vagy kiérdemelhető, megőrizhető vagy elfelejthető, önmagunkra vagy bárkire rákényszeríthető alakzatán, egyszóval minden olyan korlátan, amely elválasztaná őt a többiektől: hegyektől, felhőktől, fenyőktől, kutyáktól, nem egyívású emberektől. Könnyen lehet, hogy közben megszűnik narratológiai azonosítható elbeszélőnek lenni is, és „(ó)hatatlanul fölmerül a kérdés: valójában ki az, aki a művet elmondja”.⁵⁵ Ez az ára, pontosabban ez az egyedüli útja annak, hogy a kartográfiai módszerekkel megragadhatatlan moccanások körzetébe jusson – annak, hogy ne csak a viszonyok szimbolikus *tér-képein*, hanem a történetek *ritmusában* tájékozódhassunk.

Nem kizárt, hogy ez a szenvedélyes szerénység olykor az erkölcsi identitáson való túllépést is jelent: „Az Irodalmi Alap akkoriban kölcsönök formájában, amelyeket a megjelent művek honoráriumából később részletekben levont, ténylegesen támogatta tagjait, azonkívül irodalmi riport készítése, illetve kiszállítás ürügyén némi rendszerességgel útiköltséghez és napidíjhoz is lehetett jutni. Egy néhány soros kérvény kellett hozzá mindössze: alulírott a fadöntők életét szeretném itt és itt, ekkor és ekkor behatóbban tanulmányozni. Amikor tehát szándékomban állt néhány hétre elvonulni a Székelyföldre, Máramarosba, vagy síelni a Hargitára, a Radnai-havasokba, kértem egy tíz napra szóló, úgynevezett dokumentációs támogatást, az ingyenes vasúti jegy mellé nem kevés: hatvan lej napidíj is járt! – ez a hatszáz lej akár egy hónapig is fedezte a szükségleteimet.

⁵⁵ MÁRTON: *i. m.*, 88.

Tej, vaj, kenyér, szalonna, tojás, juhsajt, estére némi itóka, plusz a dohány. Az nem fordulhatott elő, hogy anyagi lehetőségek híján el kelljen halasztanom egy előre betervezett utazást. Így aztán az Irodalmi Alap jóvoltából az év tekintélyes részét, a legszebb hónapokat a hegyekben töltöttem.”⁵⁶

Igaz, hogy aki ezt tette, azt nemcsak az Irodalmi Alapnál, hanem az „*Erkölcsei Alapnál*” is fel lehet jelenteni. De hogyha az *erkölcsi vétség ürügyén* egy esetleg papír és írószer nélküli, és mégis hallatlan írásgyakorlat figyelemgesztusaiba gyakorolta bele magát, akkor ez valahogy úgy válik erkölcstelenül etikaivá, ahogy Ábrahám áldozathozatala (nem rajta múlt, hogy az általa már *elkövetett* áldozat mégis elmaradt) vált etikátlanul hívóvé.⁵⁷ Úgy látszik, vannak pillanatok – a leg súlyosabb felelősség és egyben a legnagyobb intenzitás pillanatai –, melyekben az erkölcs válik kísértéssé: egy olyan feltétlen hívás követésében, amelyre csak minden – etnikai, politikai, nemi, történeti, erkölcsi, elbeszélő – identitás levetkezésével tudunk abszolút hűséggel válaszolni: *Imhol vagyok*. Ez a gesztus sohasem önreprezentáció (Ábrahám sem bemutatkozásképpen mondta, elsőként nyújtva a kezét Istennek), épp ellenkezőleg: *feltétlen várakozás arra, ami nem én vagyok*. Anynyira feltétlen, mintha már megtörtént volna, amire várok.

Nem akarom Bodor Ádámot sem megvédeni, sem felmenteni. Ki vagyok én ahhoz? Csak idekíváncozik még valami: „Sok időt töltöttem fadöntőkkel, pásztorokkal kocsmában, miközben körülvett teljesen érthetetlen, amorf zsolozsmájuk, elképzelttem, miről is beszélgethetnének tulajdonképpen.”⁵⁸ Hogy *milyen is* az a „sok idő”, amíg arra várt közöttük, hogy kitalálja, amit mondani fognak, hogy milyen az írásgyakorlat tartama, melynek során *ki-talál* magából egy körzetbe, ahol az ő beszélgetéseik *zajlanak* – már nem idegen nekem. Mert tudományosan talán nem mindig tisztességes olvasói barangolásaim során elég jól megismerkedtem egy *hegységgel*. Fikció ide vagy oda, valahol északkeleten van (magam is többször jártam arra), és Bodor Ádámnak hívják.

⁵⁶ BODOR: *A börtön szaga*, 175–176.

⁵⁷ Vö. SÖREN KIERKEGAARD: *Félelem és reszketés*. (Ford. Rácz Péter) Bp., Európa, 1986.; és JACQUES DERRIDA: A halál adománya. (Ford. Szabó László) = *Vulgo* 2000/3–4–5, 155.

⁵⁸ BODOR: *A börtön szaga*, 211.